

10. Песоцкий Е. А. Реклама и психология потребителя / Е. А. Песоцкий. – Ростов-н-Д: Феникс, 2004. – 192 с. 11. Росситер Дж. Реклама и продвижение товаров / Дж. Росситер, Л. Перси. – СПб.: Питер, 2001. – 656 с. 12. Шварц Пол Оцінка ступеня задоволеності споживача: Як дізнатися, що насправді думають люди / Пер. з англ. Е. І. Дорошенко, під наук. редакцією Е. Е. Козлова. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 352 с. 13. Шульгіна Л. М. Еволюція наукових поглядів щодо поняття “споживча цінність товару” / Л. М. Шульгіна, В. М. Мельничук // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №2. – С. 74–80.

УДК 330:330.162

В.С. Крупін, Ю.Р. Злидник
Інститут регіональних досліджень НАН України

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ЯК КЛЮЧОВА ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

© Крупін В.С., Злидник Ю.Р., 2012

Визначено значення духовних цінностей під час формування економічної системи. Розглянуто питання взаємозалежності духовних цінностей суспільства та ефективності розвитку національного господарства. Проведено аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених на актуальність і важливість формування духовних цінностей населення з метою активізації економічного розвитку. Охарактеризовано особливості системи духовних цінностей в Україні та виділено їх вплив на національне господарство.

Ключові слова: духовні цінності, людський потенціал, економіка, девіантність.

V. Krupin, Ju. Zlydnyk
Institute of Regional Researches National Academy of Science of Ukraine

SPIRITUAL VALUES AS A KEY PRECONDITION FOR EFFECTIVE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SYSTEM

The role of spiritual values in formation of economic system is defined. Questions of interdependence of society's spiritual values and effectiveness of national economy are reviewed. Analysis of domestic and foreign scholars' views on the importance and urgency of formation of population's spiritual values has been conducted. The features of system of spiritual values in Ukraine are characterized and their impact on national economy is singled out.

Key words: spiritual values, human potential, economics, deviance.

Постановка проблеми. Необхідність формування ефективної макроекономічної системи України у XXI ст. зумовлює важливість обґрунтування фундаментальних основ, на яких повинна відбуватися побудова та розвиток держави. Однією з таких основ можна вважати духовні цінності, від яких істотно залежить ставлення людини до життя, роботи та відпочинку, що, відповідно, впливає на ефективність усіх сфер життєдіяльності.

Наявність таких цінностей та результат їх впливу на ефективність економічної системи можна прослідкувати на прикладі розвитку багатьох країн, зокрема Польщі, США, Німеччини чи Японії. Зокрема, формування державної та економічної системи США відбувалося саме під впливом глибоких духовних та моральних цінностей засновників, на яких пізніше й базувалися основні демократичні принципи розвитку цієї країни. Ефект, як соціальний, так і економічний, від цього є відомим, а відтак вартим уваги та вивчення.

Безперечно, що духовні цінності певною мірою відрізняються залежно від країни, релігійних чи культурних особливостей, водночас основні їх характеристики, а також сутність підходу населення до життя та професійної діяльності є майже ідентичними. Зокрема такими спільними ознаками духовних цінностей є чесність та сумлінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвидатнішими вітчизняними вченими, які здійснювали дослідження окремих аспектів ролі духовних чи моральних цінностей в економічній системі, є: С.Й. Вовканич, К.З. Возьний, В.М. Геєць, В.П. Макаренко, М.І. Мельник, А.І. Мокій, Л.К. Семів, О.В. Стоян, Л.В. Чупрій, Л.Т. Шевчук та інші. До найактивніших закордонних вчених у розгляді цих питань слід зарахувати Х. Алфорда, М. Вебера, С.А. Дятлова, С.В. Лукіна, І.В. Назарова, Е.А. Орлянського, А.К. Попова, А.С. Римарьову, А.Ю. Чукурова.

Останніми роками було опубліковано декілька наукових праць, у яких наголошується на важливості всебічного аналізу економічних процесів сучасності та виділенні, при цьому, впливу духовних цінностей як на розвиток національної економіки, так і на її ефективність. Зокрема, у статті А.С. Римарьової [1] наголошується, що саме внутрішні цінності людини визначають її економічну поведінку. А.Ю. Чукуров [10] виділяє існування тісного зв'язку між духовними цінностями людей та ефективністю у праці, як одному з факторів виробництва.

Метою статті є аналіз та обґрунтування впливу духовних цінностей на процеси розвитку національної економіки та її ефективність.

Виклад основного матеріалу. Сучасне постіндустріальне суспільство України характеризується низкою проблем, які є на заваді прискореному та ефективному соціально-економічному розвитку. Найгострішими з них є розростання корупційних схем, поширення безграничного лібералізму, що веде до безкарного зловживання будь-яким становищем чи посадою, зростанням кількості девіантних проявів в суспільстві, відсутності внутрішніх стримуючих факторів перед вчиненням дрібних злочинів тощо. Враховуючи такі тенденції, необхідним та актуальним є переосмислення основ подальшого розвитку нашої країни, що мають ґрунтуватися на відповідальності кожного громадянина за свої дії, яка має базуватися не лише на вимогах дотримання законодавчих норм та загрози покарання у разі їх порушення, але на глибинних внутрішніх переконаннях людини щодо важливості сумлінного виконання свого громадянського обов'язку, роботи, будь-яких елементів життєдіяльності.

Показовими у цьому аспекті є результати опитування населення, що чітко вказують на першопричину протиправних дій суб'єктів, передусім у сфері економічної діяльності. Як зазначає академік В.М. Геєць, згідно з даними [2, с. 388–389] Всеукраїнського опитування Інституту соціології НАН України, понад 88% опитаних осіб в Україні вбачають в більшості оточуючих людей таких, що не зупиняться перед порушенням моральних і правових норм, якщо цього вимагатимуть їх інтереси. При цьому близько половина з них (41,7%) певні, що більшість сучасників не зупиняться перед застосуванням будь-яких засобів, навіть протиправних, задля досягнення власних цілей. Лише кожний восьмий (11,9%) громадянин вважає, що важливість правових заборон і моральних цінностей переважає над зиском при окресленні життєвих орієнтирів. Тому, як зазначає В.М. Геєць, необхідно констатувати помітну моральну деградацію суспільства, здатну привести до повного морального банкрутства й руйнації навіть тих примарних інституційних засад громадянського суспільства, які існують сьогодні [2].

Вирішення проблем розвитку України не є можливим лише шляхом застосування економічних чи адміністративних методів регулювання. Необхідно звернутися до основ формування напрямів соціально-економічного розвитку, серед ключових передумов якого повинні стати духовні цінності кожної людини зокрема. Відтак, для адекватної оцінки економічного стану країни, зокрема його людського потенціалу, необхідно застосовувати всебічний аналіз, що розглядає не лише матеріальні аспекти економічної системи, але й нематеріальні.

Доцільність такого підходу підтверджує у своїй праці видатний польський вчений-економіст та політик Г. Колодко [3], що стверджує: “Економісти, які не зуміють поглянути на речі крізь призму різних наук, бачать не все. А якщо не все побачать, то не все і зрозуміють”. Також й вітчизняний науковець Лукашевич М.П. у своїй книзі “Соціологія економіки” приводить цитату П. Сорокіна [4, с. 72]: “Людина та її історія виявляються найскладнішими явищами в світі. Пояснити їх за допомогою одного принципу – справа безнадійна. Звідси – хибність і безнадія всяких моністичних теорій, що роблять спроби пояснити історію та діяльність людей за допомогою одного фактора”.

Відтак, при визначенні шляхів подолання перешкод та вирішення проблем соціально-економічного розвитку України доцільним є всебічний розгляд особливостей вітчизняного національного господарства, не лише через призму виробничого потенціалу чи рівня інвестиційного забезпечення, але й визначення причин неадекватної поведінки населення, що призводить до суттєвих диспропорцій у розвитку країни та фактичного руйнування економічної системи.

Професор С.Й. Вовканич зазначає, що для розбудови інноваційної європейської моделі країни потрібно не лише створити передумови розвитку вітчизняної економіки, а й забезпечити те, з чого власне починається ефективність будь-якого національного господарства – з удосконалення людського фактора, зокрема підвищення духовності людей [5, с. 11].

На жаль, протягом років незалежності в Україні не приділялося уваги питанням формування духовних цінностей населення, які б зайняли місце ідеологічних переконань попередньої, тобто комуністичної, епохи. Більше того, незважаючи на принципи гуманності, рівності та справедливості в ідеології соціалізму, реальне її втілення у життя особами без саме таких принципів навчило населення боротьби за власну вигоду незалежно від застосовуваних методів, сприяло становленню у свідомості думки щодо дволичності як життєвої норми, ввело у звичку невиконання любих зоб'язань та призвело до підміни сутності саме тих понять, які формують духовні цінності людини.

Наслідком цього є ситуація, коли через відсутність системи духовних цінностей порушення законів стало нормою життя, а девіантна поведінка схвалюється та підтримується значною частиною населення. Водночас те ж саме відбувається й на рівні управління державою, де прийняття законів базується, в основному, на вигоді обмеженої кількості впливових людей, які маніпулюють законодавством для власного збагачення, незважаючи на негативні наслідки для більшості населення країни, а корупція стала основним джерелом доходів для значної частки державних службовців. Внаслідок цих причин наявні соціально-економічні проблеми України у своїй більшості не вирішуються, а лише поглиблюються. І спричинені такі тенденції низьким рівнем свідомості населення, відсутністю духовних цінностей, а також розривом між знанням про них та фактичним втіленням їх у щоденне життя.

Вивчення питання духовних цінностей як основи економічного розвитку повинно бути важливим напрямом наукових досліджень. І, незважаючи на новизну даного терміну у вітчизняній економічній науці, необхідно констатувати, що все більше вчених застосовують його для опису базових переконань та принципів, яких притримується людина у своїй життєдіяльності.

Духовні цінності є категорією, що тісно пов'язана з таким поняттям як “людський потенціал”, що є одним з основних факторів функціонування будь-якої економічної системи. Це очевидно внаслідок того, що у будь-якому типі економічної системи, безпосередньою та обов'язковою є участь людини. Людський фактор є значним, а часто й визначальним, для розвитку чи деградації економічної системи країни. Визначаючи роль духовних принципів у формуванні людського потенціалу країни, варто зазначити, що підхід до цього поняття в постіндустріальному суспільстві є

набагато ширшим аніж суто інструментальний. Сьогодні фактично відбувся перехід від радянського погляду на людину, винятково як на інструмент відповідного типу економіки до її системного розгляду, де всі елементи є важливими, зокрема й її духовність. Відтак, в сучасному постіндустріальному суспільстві все більш актуальним та доцільним стає плюралістичний підхід до трактування поняття “людський потенціал”.

Згідно з трактуванням Української економічної енциклопедії [6, с. 216], людський потенціал – це міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, та їх здатність приносити дохід. Світовий банк долучає в це поняття також стан здоров’я та якість харчування. У визначенні ООН сюди відносять також освіту, професійний досвід, фізичний стан, здатність до виживання та інші характеристики, що забезпечують продуктивність і можливість самозабезпечення людей. З розвитком людського прогресу робоча сила перестає бути лише фактором виробництва. Вкладення в робочу силу – освіту, охорону здоров’я, культуру, кваліфікацію – формують нову якість, що є новою формою людського багатства.

Про це свідчать також і праці вітчизняних науковців, зокрема, Л. Безтелесна зазначає [7], що “людський потенціал – це здібності, можливості й потреба людей працювати, а також сукупність різних їх якостей, що визначають особистість, причому не лише фізичних, але й духовних”. Отже, на сучасному етапі розвитку економічної системи необхідно використовувати плюралістичний підхід до аналізу та оцінки ефективності цього фактору в економіці країни. Потрібно погодитися з Л. Безтелесною, яка пропонує розглядати людський потенціал включаючи духовні чинники, що мають безперечний вплив на характер його розвитку. Прогрес чи деградація людського потенціалу нації значною мірою формуватиме її економічне становище.

Вчені також наголошують, що під час здійснення економічних відносин обов’язково присутнім є фактор суб’єктності. В.І. Тарасенко, якого цитує М.П. Лукашевич [4, с. 71], стверджує, що “суб’єктність є загальною ознакою економічних відносин, а їх зміст розкривається через тріаду: “економічне життя – економічна діяльність – економічна поведінка”. Відповідно, від наявності або відсутності духовних принципів поведінки суб’єкта економічних відносин буде суттєво різнитися.

Глибинний аналіз впливу духовних факторів на економічні відносини та економічну ефективність був здійснений Максом Вебером, результати якого він виклав у праці “Етика протестантизму та дух капіталізму”. Основну ідею праці, на нашу думку, можна передати такими словами автора: “Пішовши із мирського життя у затворництво і відкидаючи мирські порядки, християнська аскеза з самого початку виходила за монастирські стіни, пануючи над світом у вигляді церкви. При цьому, однак, вона не посягала на природні, безпосередні риси повсякденного мирського життя. Тепер же вона вийшла на житейське торжище, зачинила за собою монастирську браму і почала наповнювати мирське повсякденне існування своєю методикою, перетворюючи його на раціональне життя у світі, але не від світу цього і не для світу цього” [8, с. 161].

Наслідком християнського виховання та формування духовних принципів особистості, які вона пізніше реалізує у своїй професійній діяльності є, як формулював це М. Вебер – “світська аскеза”, тобто раціональне використання часу, ресурсів та мінімізація девіантних проявів під час виробництва та розподілу благ.

Така поведінка людини, як зазначав Вебер, є результатом усвідомлення себе передусім як духовної істоти, яка тимчасово проживає на цій землі і для якої найвищим законом є Божий закон, тобто Біблія, з якої вона переймає правила та норми поведінки, допустимі для неї у повсякденному житті.

Строге дотримання високих моральних норм в релігійній сфері того часу окреслювалося терміном “аскеза”. В широкому сенсі аскетизм означає [9]: спосіб життя, що характеризується самообмеженням, передусім на задоволення і розкіш, скромність і стриманість. Така поведінка людини свідчила про те, що вона керується у своєму житті насамперед духовними цінностями.

Вебер писав про те [8], що за часів Середньовіччя, чим активніше окрема людина дотримувалась аскетичних приписів, тим більше вона відходила від повсякденності, адже специфіка святого життя знаходила свій вираз якраз у вищості його над мирською моральністю. Однак, як підсумовував автор на основі власних досліджень, значення Реформації було в

усвідомленні того, що кожен християнин повинен бути ченцем протягом усього життя у всіх сферах своєї діяльності, тим самим виявляючи справжню сутність цього релігійного напрямку. Переміщенню аскези із мирського повсякденного життя до монастирів було покладено край, і ті глибокі, пристрасні натури, котрі до цього ставали кращими представниками чернецтва, тепер змушені були реалізовувати аскетичні ідеали в межах своєї мирської професії. У подальшому розвитку такого світогляду, ще й кальвінізм додав до нього позитивну ідею, а саме щодо необхідності підтвердження своєї віри у мирській професійній діяльності [8].

Очевидним є вплив духовних трансформацій часів Реформації на формування тогочасних економічних відносин. А.Ю. Чукуров підтверджує [10], що глибокі духовні та релігійні трансформації, пережиті європейським суспільством в епоху Реформації, мали колосальний вплив не лише на соціокультурні та економічні умови життєдіяльності європейців, але й на темпи розвитку країн загалом. Саме протестантизм вплинув у подальшому на культуру щоденного життя, піддавши корекції та вдосконаленню деякі моральні основи особистості.

Повертаючись до проблем сьогодення, очевидним є, що відсутність духовних цінностей призводить до значних негативних зрушень в соціально-економічних процесах країни. Лише одним з прикладів таких негативних наслідків в Україні потрібно навести корупцію, що останніми роками досягла надзвичайно високого рівня та проникла у всі сфери життєдіяльності населення, спотворюючи та знищуючи передумови до розвитку повноцінної та повнофункціональної соціально-економічної системи.

Проведені дослідження свідчать про те, що практично у всіх сферах державного управління рівень корупції в Україні є вищим від середнього. Це істотно знижує рівень довіри суспільства до державного устрою та ефективності економічної системи, внаслідок чого поступово зменшується рівень впливу держави на суспільство, що призводить до подальшого сповільнення економічного розвитку. Дані, наведені у таблиці, підтверджують складне становище України та постійне погіршення ефективності державного управління, що, своєю чергою, має руйнівний вплив на розвиток національної економіки.

Результати оцінки рівня корупції в Україні окремими міжнародними організаціями у 2007–2010 рр.

Показники	Межі варіації	Значення для України	Характеристика рівня корупції
Індекс сприйняття корупції	0-10	2,2 (2009 р.)	Вище середнього
Барометр глобальної корупції	1-5	4,3 (2010 р.)	Вище середнього
Індикатори державної влади у різних країнах світу (субіндекс контроль над корупцією)	0-100	28 (2009 р.)	Вище середнього
Свобода у світі (субіндекс свобода від корупції)	1-7	4 (2010 р.)	Середній
Індекс економічної свободи (свобода від корупції)	0-100	25 (2010 р.)	Вище середнього
Легкість здійснення підприємницької діяльності	0-183	145 (2010 р.)	Вище середнього
Глобальна доброчесність	0-100	67 (2007 р.)	Нижче середнього

Джерело: [11].

Узагальнюючи наведену в таблиці оцінку рівня корупції в Україні, потрібно відзначити її критично високі показники. Лише барометр глобальної корупції для України у 2010 р. був зафіксований на рівні 4,3 бала з 5. Очевидно, що ефективне та прискорене економічне зростання в країні за умов такого спотворення бізнес-середовища є нереальним взагалі, а формується корупція на рівні окремих осіб, що ставлять бажання швидкого незаконного збагачення над важливістю дотримання загально визнаних духовних цінностей.

Отже, на нашу думку, яка підтверджується й публікаціями вітчизняних та зарубіжних вчених, внутрішні (духовні) засади людини визначають її зовнішні дії, що особливо яскраво видно у її професійній, зокрема економічній, діяльності. Економічні дії суб'єктів будуть правомірними, справедливими та моральними, якщо у них від самого початку будуть закладені відповідні внутрішні духовні цінності. Часто для подолання економічної нестабільності чи кризових явищ, економісти намагаються впливати на зовнішні прояви процесів, внаслідок чого отримується лише часткове (поверхневе) вирішення, в той час коли для ефективного вирішення необхідним є формування не лише матеріальних, але й духовних й моральних основ населення, а відтак – передумов розвитку ефективної економічної системи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Саме відсутність сформованих духовних цінностей як населення, загалом, так і кожної людини, зокрема, потрібно вважати основною причиною соціально-економічних негараздів України, а також найбільшою небезпекою для її подальшого розвитку. Боротьба з корупцією, монополіями та олігополіями на ринках, девіантними проявами на різних рівнях влади чи життєдіяльності суспільства, халатністю в економічній діяльності тощо є спробою мінімізувати наслідки основної проблеми, а не першопричину. Лише тоді коли більшість громадян України будуть сформованими особистостями з закоріненими духовними цінностями, що будуть визначати їх щоденні рішення в усіх сферах життя, можливою буде побудова ефективної економічної та соціальної системи країни. Тому саме обґрунтуванню сутності та характеристик духовних цінностей суспільства, дослідженню та визначенню шляхів і методів їх формування, поглибленню та поширенню доцільно приділити увагу подальших досліджень вітчизняних науковців.

1. Влияние национальных и религиозных особенностей среды хозяйствования на формирование модели экономического поведения : [Электронный ресурс] / Рымарева А. С. // Проблемы современной экономики, № 2(22). – 2007. – Режим доступа : <http://www.m-ecopomy.ru/art.php?nArtId=1423>. 2. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь (за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]). – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с. 3. Навігатор у блукаючому світі (роздуми над прочитаним) / В. Гесць, А. Грищенко // Економіка України. – №9, 2009. – С. 4-18. 4. Соціологія економіки : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с. 5. Вовканич С. Й. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея. – Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – 540 с. 6. Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т.2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848 с. 7. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л. Безтелесна // Економіка України. – №7, 2009. – С. 4-12. 8. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с. 9. Аскеза : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Аскеза>. 10. Религиозный фактор как детерминанта культуры повседневности: Скандинавский протестантизм и повседневные практики: [Электронный ресурс] / Чукуров А. Ю. // Проблемы современной экономики, № 3(19). – 2006. – Режим доступа: <http://www.m-ecopomy.ru/art.php?nArtId=1136>. 11. Удосконалення методик та оцінка стану корупції в Україні : [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, В. І. Волошин, М. І. Флейчук. Тематична наукова доповідь – Львів, 2010. – 27 с. – Режим доступу: www.niss.lviv.ua/file/2011.02.181856.pdf.